

Nagy Réka

ELADÓSODOTTSÁG MINT TÁRSADALMI KÖTELÉK

RICHARD DIENST: THE BONDS OF DEBT:
BORROWING AGAINST THE COMMON GOOD
(VERSO, 2011)

Richard Dienst angol irodalomtudós *The Bonds of Debt: Borrowing Against the Common Good* című könyve egyike a pénzügyi válság óta megjelent számtalan írásnak az eladósodottság rendszerének kialakulásáról, jövőjéről és társadalomformáló hatásairól. Az eladósodottság társadalmi rendszeréről beszélve amellett érvel, hogy ahogy az állam kivonult a társadalom életének számos területéről, úgy vették át helyét a pénzpiacok, és vált az adósság a modern társadalmak első számú kötőelemévé. Jelentőségének megnövekedésével szükségszerű, hogy az adósság kikerüljön a piaci folyamatok értékes világából, és olyan alapelvek is érvényesüljenek az adósságrendezés során, mint a szolidaritás, az egyenlőség vagy a béke. Dienst rendszerkritikája ezen elvek érvényesülésének hiányát mutatja be. A problémákból a kiutat ugyanakkor nem az adósság leírásában látja, hanem a kötelezettség átértékelésén egy jövőbe néző, normatív bázison.

Nem meglepő módon a 2008-as pénzügyi válság óta tartó gazdasági stagnálás és visszaesés világában szárnyal a válsággal foglalkozó könyvek piaca. Ahogy nyilvánvalóvá vált, hogy a pénzügyi piacok turbulenciáinak káros hatásait – szemben a korábbi nyereségekkel – a közösség minden tagja viseli, úgy került ki az adósságról szóló diskurzus korábbi technikai és akadémiai kereteiből, és vált össztársadalmi ügygé. A pénzügyi piacok csaknem teljes gazdasági összeomlással fenyegető válsága egyidejűleg aláásta a korábban domináns neoliberais közgazdasági értelmezést, ez pedig remek táptalajának bizonyult az új, vagy eddig háttérbe szorult, alternatív megközelítéseknek. Richard Dienst nemrégiben megjelent könyve a *Bonds of Debt: Borrowing Against the Common Good* (2011) szépen illeszkedik abba az irányzatba, melyben a legkülönbözőbb tudományos diszciplínákból érkező értelmiségiek jelentetnek meg a széles olvasóközönségnek szóló írásokat az eladósodottság rendszerének kialakulásáról, jövőjéről és társadalomformáló hatásairól. Többek között számos szintén ebben az évben megjelent könyv sorolható még ide, mint Colin Crouch politikai gazdaságtani elemzése, a *Strange Non-Death of Neoliberalism* (2011), Greta Kippner elsődleges forrásokra támaszkodó történeti, gazdaságsszociológiai kutatása, a *Capitalizing on Crisis* (2011), vagy David Graeber grandiózus történelmi monográfiája, a *Debt: The First 5000 Years* (2011).

Dienst – a maga kritikai társadalomtudós és irodalomtörténész háttérével – egy alapvetően interdiszciplináris és kiterjesztett értelmezését adja az adósságnak. Egységes elmélet hiányában könyve inkább tekinthető esszégyűjteménynek, melynek fejezetei az eladósodottság egyes kiemelt aspektusait tárgyalják. Érvelése szerint a hitelezés és a pénzügyi piacok mostanra a társadalmi relációk első számú közegévé váltak mikro- és makroszinten egyaránt, mely jelenséget az eladósodottság társadalmi rendszereként (*regime of indebtedness*) írja le. Épp e rendszer komplexitása és az adósság sokarcúsága miatt veti el egy pontos definíció lehetőségét, és választja a fejezetenként változó

megközelítést. E csapongó esszéstílusban ugyanakkor csaknem elveszik a könyv fejezetein végighúzóódó, ugyanakkor nagyon fontos fő mondanivaló: ha felismerjük, hogy az eladósodottság rendszere túlmutat az egyes aktorok közötti pénzügyi tranzakciók halmazán, és a modern társadalmakban már a társadalom szerveződésének és az abban való egyéni és közösségi részvételnek kiemelt közegévé vált, akkor lehetőségessé válik normatív elemekkel való feltöltése. Ha tehát politikai projektként fogjuk fel az eladósodottság rendszerét, az kikerül a piaci folyamatok értékmentes világából, és lehetőségessé válik olyan alapelvek beemelése, mint a szolidaritás vagy az egyenlőség. Ennek fényében, ahogy azt Dienst is kiemeli, az adósság visszafizetésének követelménye már kevésbé magától értetődő dolog, adott esetben pedig lehetséges annak normatív alapokon nyugvó felülvizsgálata is.

A könyv legnagyobb gyengeségét viszont nem a fent vázolt változó megközelítésmód jelenti, hanem azok az érvelést folyamatosan megszakító, szemléltető célú kis epizódok, melyek kiválasztása ugyanakkor sokszor önkényesnek hat és idegen a kontextustól. Jó példa erre a David Harvey hatására beemelt fejezet az adósság tereiről, mely nagyrészt kimerül egy kissé zavaros Deleuze-interpretációban, valamint egy luxusmárka New York-i boltjának hosszú leírásában. Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy az alsó középosztály széles körű eladósodottságán nyugvó fogyasztói társadalom megértéséhez tényleg egy luxusbolt high-tech próbafülkéjén keresztül vezet-e az út? Dienst érvelésében a vásárlás terei legitimálják az eladósodottság révén korlátozott szabadságot, mivel a társadalom tagjai elsősorban mint fogyasztók rendelkeznek döntési lehetőséggel. Ugyanakkor egy Prada bolt által nyújtott szolgáltatások közel sem a korlátozott szabadságú eladósodott tömegeknek szólnak, hanem az eladósodottság társadalmi rendszerében meggazdagodott, továbbra is döntési helyzetben lévő rétegeknek. Hasonlóképp nehezen követhető, hogy a marxi életműből miért egy – eredetileg a gyerekeinek szóló – meséje írja le legjobban korunk eladósodott társadalmait, vagy egy második világháborús példabeszéd hogyan példázza a modern média működését. Bár ezek a kis történetek mindenképp színesebbé varázsolják Dienst hőmpölygő érvelését, ugyanakkor – mivel sokszor nem illeszkednek hozzá szervesen – zavarossá teszik azt.

TÖRTÉNETISÉG

„Ki fogja megírni e zavaros idők történetét?” – kérdezi a szerző rögtön első mondatában. Ahogy később kifejti, míg régebben a győztesek írták a történelmet, mára a hitelező-adós reláció határozza meg a hierarchikus társadalmi viszonyokat, így a hivatalos narratíva ezentúl a hitelező. Dienst felismeri a hitelező domináns társadalmi szereplővé emelésének problémáját: a neoliberális piacok racionális, rövid távon optimalizáló hitelezője nem

számon kérhető, felelőssége nem terjed túl a hitelszerződésben vállaltakon. Ugyanakkor – szemben több, szintén nemrég megjelent történeti elemzéssel (Kippner 2011; Graeber 2011; Streeck 2012) – Dienst nem törekszik „történetírássra”, a könyv csupán első fejezetében vázolja fel a jelen gazdasági válság történeti kontextusát.

Ahogy arról egyfajta konszenzus látszik kirajzolódni, Dienst is a hetvenes évekre teszi a jelenlegi pénzügyi válságnak és gazdasági recessziónak megágyazó folyamatok kezdetét, és tagadja, hogy ezeknek egyértelmű felelősei lennének, hiszen mindenkit „megbűvölt az olcsó hitel és a növekvő piacok” (Dienst 2011: 9). A jövőbeli kilátásokra vonatkozóan különösen értékes az alábbi problémafelvetése:

„Ugyan mindenki egyetért abban, hogy a pénzügyi válság valaminek – esetleg egyszerre több dolognak is – a végét jelentette, még ennél is fontosabb megvizsgálni, hogy miképp és miért megy minden egyéb tovább a maga útján” (i. m.: 13).

Lévn, hogy Dienst csupán marginálisan érinti ezeket a kérdéseket, érdemes ismét megemlíteni a könyvével csaknem egy időben megjelent elemzéseket, melyek részleteiben tárgyalják az általa felvetett problémákat. Wolfgang Streeck (2012) vagy Greta Kippner (2011) írásai értékes új nézőpontot hoznak a hetvenes évektől felhalmozódó adósság történetébe, a problémafelvetésre pedig, hogy miért nem rengette meg a válság a fennálló gazdasági rendszer alapjait, Colin Crouch (2011) könyvében találunk meggyőző választ.

Az eladósodási folyamatok magyarázatához Dienst a pénzügyi válságot megelőző elméletekhez mint a válság prófétáihoz nyúl vissza: így kap külön alfejezetet Brenner elmélete a gazdasági ciklusokról és a buborékok kialakulásáról (2002, 2006), Arrighi gondolatai a felhalmozási ciklusokról (1994), valamint Harvey (2003, 2005) révén az osztályszemlélet és a hatalom térbeli megjelenése. Mindezek alapján Dienst a válságot a korábbi felhalmozási ciklus végeként értelmezi, ahol azonban a rendszer felbomlását megakadályozzák az adósság révén fennálló kötelezettségek. Így állhat elő az a helyzet, hogy míg a válság kirobbanását egy hitelbuborék okozta, az emiatt felhalmozódó adósság biztosítja a válságnak megágyazó rendszer fennmaradását, vagyis „minden út a jövőbe egy hatalmas adóssághalmon keresztül vezet” (Dienst 2011: 27). Dienst interpretációja szerint az eladósodottság társadalmi rendszerében az adósság a politikai közösséghez való tartozás jelképe. Egyrészt azért, hogy a közösség szinte minden tagja egyénként is részt vesz a hitelpiacokon, másrészt az államadósság révén, hiszen annak költségét az egész politikai közösség viseli. Így a válság hozadéka semmiképp sem az adósság eltűnése kell hogy legyen, hanem a korábbi alapvetések megkérdőjelezése, az eladósodottság rendszerének újraértelmezése, és ennek fényében a közösség életének átszervezése. E projekthez, mely lehetővé tenné az eladósodottság rendszerének normatív alapokon való újjászervezését,

Dienst a jelenlegi neoliberális rezsिम normatív kritikáján keresztül járul hozzá; fő szempontjai, hogy mennyiben segíti elő ez a rendszer az egyenlőség, a szolidaritás és a béke alapelveinek érvényesülését.

Utolsó fejezetében, Az eladósodottság dinamikájában Dienst visszatér a történetiség kérdéséhez; itt az adósság mint a múlt generációi által felhalmozott és továbbgörgött kötelezettségek halmaza jelenik meg. Ez a kötelezettség azonban mennyiségétől és típusától függően azzal fenyeget, hogy a jelen generációi elvesztik cselekvőképességüket, és a történelem alanyai helyett egy múltbeli kötelezettségek által determinált pálya tehetetlen tárgyaiként kezdenek viselkedni. Dienst szerint ezért fontos különbséget tenni az adósság típusai között, megkülönböztetve azon adósságokat, melyek a társadalmakban rejlő lehetőségek kihasználását teszik lehetővé, és azokat, amik gúzsba kötik őket. Az utóbbi típus által keletkezett kötelezettségek pedig nem abszolútak, társadalmi döntés kérdése azok visszafizetése. Dienst kiemeli ugyanakkor, hogy ez a folyamat, mely során a múltban keletkezett kötelezettség-hálók átalakulnak a történelem terében, szükségszerűen kiszámíthatatlan és fájdalmas, azonban szükséges.

EGYENLŐSÉG, SZABADSÁG ÉS SZOLIDARITÁS

Dienst a neoliberális rezsिम kritikáját elsősorban arra alapozza, hogy nemcsak hogy nem vitt közelebb a fent vázolt három alapelvhez, de egyenesen azok ellen hatott. Bár a neoliberalizmus sosem tűzte ki célul az egyenlőtlenségek csökkentését, a jóléti közgazdaságtan az aggregált jólét növekedéséből adódó lecsorgási hatások mellett érvel, aminek leghatásosabb kritikája a leggazdagabbak jövedelmének elszakadására mutat rá a többséggel szemben. Dienst több oldalról mutatja be a növekvő egyenlőtlenség problémáját, melyen belül megkülönböztetve kezeli a szegénység kérdését. Ennek oka, hogy az egyenlőtlenség önmagában elfedi a szegénységben élők túlélésért való küzdelmét a mindennapokban, mely innentől az elosztási kérdésen túl a jelenlegi kapitalista rendszer biopolitikai vetületeként jelenik meg. Részben ezen alapul az egyenlőtlenséget mérő „számokkal” szembeni kritikája is, mivel a numerikus mutatók képtelenek visszaadni a nyomor megélését. Dienst érezhetően szimpatizál Amartya Sen „fejlődés mint szabadság” koncepciójával (Sen 2003), mely szerint a hagyományos mutatókon túllépve rávilágít arra, hogy a szegénység végső soron a szabadságot korlátozó egyik tényező. Bár a válság révén eltűnő vagyonok akár csökkenthetnék a jövedelemkülönbségeket, a szerző nem vár sokat ettől a hatástól, mivel szerint az legfeljebb ideiglenesen csökkentheti a leggazdagabbak és mindenki más közötti jövedelmi

távolságot. Ennek oka pedig, hogy a globális gazdaságban nincsenek morálisan számon kérhető aktorok, így nincs, ami megakadályozná az egyenlőtlenségek ismételt növekedését.

A francia forradalom hármas jelszavára rímelve Dienst az egyenlőség és szabadság után a szolidaritás érvényesülését vizsgálja az eladósodottság társadalmi rendszerében. Az adósság itt a szolidaritás inverz fogalmaként jelenik meg, melynek eredője szintén a társadalmi egymásrautaltság. Áttekintve az adósság különböző vetületeinek aktuális trendjeit, Dienst arra a következtetésre jut, hogy az adósságállomány növekedésével párhuzamosan szorulnak vissza a társadalmat összetartó egyéb erők, ennek megnyilvánulása a privatizáció, valamint a rendszerkockázatok közös vállalása.

A neoliberais rezsím gyakran hangoztatott érve, hogy az integrált piac a globális béke alapja, melyben a nemzetek kereskedőpartnerként, és nem ellenségként tekintenek egymásra. Ugyanakkor Dienst statisztikákkal támasztja alá, hogy a globalizáció közel sem a globális békével egyenlő, csupán a háborús erőszak terei szorultak vissza a világ szegényebb felére. Az adósság a háború relációjában három formát ölthet, melyből az első kettő a jól ismert hitelből finanszírozott háborúk és békeszerződésekbe foglalt kárpótlások formája. A kevésbé egyértelmű harmadik megnyilvánulás Dienst szerint a modern kori erőszak legfontosabb vetülete: a növekvő megtérülés érdekében szükséges az újabb piacok bevonása és benntartása a világ gazdaságban. A gazdaságilag így elérhetővé tett világot pedig akár háborúk és erőszak árán is fenntartja a rendszer, így a modern kori háborúkat valójában a tőke logikája szervezi. Ennek fényében a neoliberais rezsím eladósodottságon nyugvó rendszere nem tekinthető a béke letéteményesének.

Feltételezhetően Crouchezhoz hasonlóan Dienst is nagy jelentőséget tulajdonít a civil társadalomnak a fent vázolt normatív alapelvek érvényesülésében. Legalábbis erre enged következtetni a hév, mellyel Bonót és a Live Aid mozgalmat támadja, mint a civilség rossz példáját. A George W. Bushsal pózoló Bono fényképének talán túl aprólékos elemzése után Dienst a következő kritikát fogalmazza meg. Bono, a „sztár”, mint a média és a lemezgyárak sztárgyártásának végterméke, eredendően nem lehet hiteles figurája egy civil ellenállásnak, hisz ő maga is a fennálló rendszer terméke. Így az eladósodottság rendszerének alapvető kritikájára az ilyen megmozdulások alkalmatlanok, a globális közösség megteremtése helyett filantropikus jellegűek. A szegénység megszüntetése és más normatív elvek érvényesülése a jelenlegi rendszer radikális megújítását igényelné, új nyelvel és szimbólumokkal.

A könyv gondolatmenete idáig követhető, és az érvelést annak töredezettsége ellenére is egyfajta logikai egység jellemzi. Az ezt követő két fejezet – Az eladósodottság terei (*Spaces of Indebtness*) és a Gyermekként Marxot olvasva (*Reading Marx as a Child*) – azonban nem csak a korábbi fejezetekhez nem kapcsolódik, de tartalmában is ellentmondásos és könnyen megkérdőjelezhető. Egy Prada bolt belsőépítészeti megoldásainak

terjengős leírása az eladósodottság térbeli megjelenésének szemléltetésére zavarosnak hat, valódi szemléltető erejéről nem győzi meg az olvasót. A Marxot elemző fejezetben ugyan érezhető némi kikacsintás az író részéről, amiért Marx-értelmezésként hirdet egy bibliográfiában talált pár soros visszaemlékezésen alapuló elemzést az életműre való egyéb hivatkozás nélkül, ugyanakkor mintha az indokoltnál még így is komolyabban venné magát. Mindkét fejezet érdekes gondolatkísérletnek könyvelhető el, mely ugyanakkor inkább elvesz a könyv értékéből, semmint hozzáadna.

Összességében Dienst könyve a jelenlegi gazdasági rendszer által teremtett *status quo* problémáira érzékenyen rávilágító írás, mely hemzseg az értékes kérdésfelvetésektől. Az, hogy ezekre a kérdésekre ugyanakkor nem kínál meggyőző válaszokat – részben csapongó, rengeteg kérdésbe belekapó gondolatmenete miatt –, inkább gondolatébresztőnek teszi alkalmassá, míg az adott problémákra választ kereső bővebben kifejtett elméleteket máshol érdemes keresni.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Arrighi, Giovanni (1994): *The Long Twentieth Century*. Verso.

Brenner, Robert (2003): *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy*. Verso.

Brenner, Robert (2006): *The economics of Global Turbulance: The Advanced Capitalist Economies from Long Boom to Long Downturn, 1945–2005*. Verso

Crouch, Colin (2011): *The Strange Non-Death of Neoliberalism*. Polity.

Dienst, Richard (2011): *The Bonds of Debt: Borrowing Against the Common Good*. Verso.

Graeber, David (2011): *Debt: The First 5,000 Years*. Melville House.

Harvey, David (2005): *The New Imperialism*. Oxford University Press.

Harvey, David (2007): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.

Krippner, Greta R. (2011): *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*. Harvard University Press.

Sen, Amartya (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Európa.

Streeck, Wolfgang (2012): A demokratikus kapitalizmus válságai. In: *Fordulat*, No. 20.: 72–98.